

UDC 81'36'37

DOI: 10.31558/1815-3070.2022.43.14

NÁSTIN VÝČTU ZÁKLADNÍCH GRAMATICKOSÉMANTICKÝCH RYSŮ

Cílem příspěvku je představit zamýšlený lexikon gramatickosémantických rysů, ve výsledku soupis univerzálních gramatických významů. Nabízí se cesta od gramatických kategorií k sémantickým komponentům, jež je utvářejí, a postup opačný: registrace sémantických rysů napříč slovními druhy a druhy slov, jejich detekce v sémantické struktuře jazyka se zvláštní pozorností ke gramatickým kategoriím, resp. k pomezí sémantiky lexikální a gramatické a k procesu gramatikalizace. Výsledkem necht' je inventář obecných gramaticky manifestovaných významových rysů včetně jejich vzájemné systémové podmíněnosti. Strukturalistický přístup je ilustrován na hesle diskontinuita.

Klíčová slova: gramatická kategorie, gramém, gramatickosémantický rys, gram, kompatibilita.

Formulace vědeckého problému a jeho relevance. Empiricky je evidentní, že funkce konkrétních hodnot gramatických kategorií (typu imperfektivum, přezens, singulár), chápané jako obor jejich působnosti (analogicky k lexikální sémantice jako významová extenze), nejsou konstantní. Můžeme soudit, že se mění v závislosti na přítomnosti dalších dílčích gramatickosémantických rysů, na lexikálnėsémantické (sémické) struktuře jednotky, na niž jsou vázány, a na širším okolí v dimenzích systému (langue) a jeho realizace (parole) se zřetelem k vertikále lexikální a gramatické paradigmaticky a horizontále jejich syntagmatiky.

Mám zato, že variabilitu hodnot slovesného vidu (gramému perfektivy), času sloves (gramému přezentu), gramatického čísla substantiv (gramému singuláru) nebo stupně adjektiv (gramému komparativu) lze popsat jako dynamiku významových rysů tvořících jejich vnitřní strukturu.

Analýza dosavadního výzkumu. Zacílením pozornosti na nejnižší komponenty gramatických významů není dotčen «obecný typ gramatik formulovaných a konstruovaných směrem od sémantického východiska» (Kořenský 1978, 15–24), tedy «takové současné modely (gramatiky), které jako jediné východisko nebo jako jedno ze dvou základních, rovnocenných východisek postulují soustavu sémantických objektů, zkoumajíce způsoby, jakými jim jazyk (jazyky) přiřazují prostřednictvím gramatických kategorií empiricky zjištěné formy výrazu» (tamtéž). Z této perspektivy dostávají takové gramatické modely další argumentační podporu.

Pokusem o vytvoření inventáře gramatickosémantických rysů částečně navazují na úspěšný projekt *Slovník afixů užívaných v češtině* (GAČR 2013–2016) a na teoretické nástroje, jež jsme při jeho vzniku uplatnili. Beru v potaz autory, kteří avizují potřebu vzniku lexikonu / katalogu gramatických rysů (průběžně P. Karlík), a registrují jejich práce, jež při popisu jazyka a řeči gramémy/gramatémy či rysy operují (př.: gramatém zdvořilosti; hodnota gramatému – *Já dnes nepřijdu*. [politeness = basic] (Anotace, MFF UK). Patří mezi ně i zmíněný Petr Karlík, odvolávající se právě na rys [graduálnost]: «Rys izolace licencuje možnost, aby se před superlativem objevilo ukazovací zájmeno *ten, ta, to*. Podle tradiční analýzy lze stupňovat adj. s rysem [+graduálnost]». (Karlík 2017).

Účel a cíle výzkumu. Tak jako je morfologická hodnota výrazu popsatelná a popsána metajazykovým tagem, morfologickou značkou, je každá z pozic tagu popsatelná na principu fraktálu jako struktura dále nečlenitelných gramatických rysů příslušné kategorie. Pokusím se tu předložit úplný popis gramatickosémantického rysu [diskontinuita] v gramatickém čísle substantiv a jeho dílčí zpracování pro kategorii rodu a životnosti (maskulinum animatum s analogickou projekcí postupu na femninium, neutrum, resp. i maskulinum inanimatum). Ilustrační funkci má ukázka zpracování tohoto rysu na stupni adjektiv a na vidu sloves.

Objekt zkoumání. Předmětem výzkumu je imanentní sémantická struktura gramatických kategorií jmen v širokém smyslu a sloves.

Popis skutečného materiálu a metody používané v procesu analýzy. Výzkum provádím na plnovýznamových slovech českého jazyka. Metoda je důsledně strukturalistická: analogicky k analýze sémému na dále nečlenitelné sémantické rysy (sémy) usiluji o analýzu gramému na nejnižší možné gramatické rysy (gramy).

Vědecká inovativnost, teoretická a praktická hodnota získaných výsledků. Termínem gramém se obvykle označují komplexní gramatické významy (např. gramém čísla), «definované pomocí gramatických rysů jako [Plurál] n. [Životnost]» (Ziková 2017a). «Jednotky, které tvoří terminální uzly syntaktických struktur různých velikostí, jsou dvojího typu: 1. kořeny (např. √les, √tepl, √běh) a idiomy (např. *lážo plážo*), 2. gramatické rysy (např. [Pl(urál)], [Perf(ektivnost)], [Ml(uvčí)]» (Ziková 2017b).

V mém pojetí předkládaném k diskusi užívám pro úroveň typu «dativ», «futurum» užívám označení «hodnota gramatické kategorie (pád, čas)» (v abstrakci gramém). Analýzou komplexního gramému dospívám ke gramu, resp. gramatickosémantickému rysu jakožto elementární, dále nečlenitelné složce této hodnoty. (Sémantika gramatickosémantického rysu je zde podle výše citovaného úzu značena hranatými závorkami []). Dvojice termínů gramém – gram tvoří analogii ke dvojici sémém – sém (lexikálnėsémantický rys – značený zde složenými zárovkami {}).

1. Diskontinuita v gramatických kategoriích substantiv

Diskontinuita (z lat. dis-continuus) jako protiklad kontinuity představuje nespojitost, nesouvislost (přerušenu souvislost), přetržitost, neplynulost, nenávaznost, členitost (Rejzek 2015). Ve dvojici kontinuita : diskontinuita je příznakovou hodnotou (kontinuum je výchozí, je předpokladem diskontinuity, nikoli naopak). Rys může vykazovat hodnoty: přítomnost, nepřítomnost, přítomnost nebo nepřítomnost, tj. +[diskontinuita], – [diskontinuita], ±[diskontinuita].

1.1. Diskontinuita v gramatickém čísle substantiv

A) V sémantické struktuře **singulárových tvarů substantiv** se **přítomnost** rysu [diskontinuita] projevuje jako

Aa) předpoklad vyjádření početní jednotky nebo žádnosti ('ani jeden') v potenciální mnohosti v aritmetickém smyslu ('jeden / žádný kus z více kusů') – za souběžné přítomnosti rysu [materiálnost]: (*jeden*) *ořech*, (*jedna*) *budova*, (*žádné*) *město*.

Přítomnost rysu je podmínkou lineární slučitelnosti substantiva s číslovkami základními, řadovými, určitými i neurčitými. Substantiva s touto konfigurací gramatickosémantických rysů se projevují jako počitatelná:

Za jednu porci lze považovat: Ovoce – jeden malý banán, jedno jablko, jednu brokev. Ze zeleniny – jedno římské rajče, jeden kukuřičný klas.

Ab) předpoklad vyjádření početní jednoty / žádnosti v potenciální vícerosti ve smyslu ‘jeden / žádný druh z více možných druhů’ – za souběžné přítomnosti rysu [abstraktnost]: *(jedno) hledisko, (jedna) svoboda, (žádný) rozměr*.

Přítomnost rysu je podmínkou lineární slučitelnosti substantiva s číslovkami základními, řadovými, určitými i neurčitými. Substantiva s touto konfigurací gramatickosémantických rysů se projevují jako abstrakta:

*Měl jeden velký **dar**. Uměl vytvořit hezké **prostředí** a byl mi oporou.*

Ac) předpoklad vyjádření početní jednoty / žádnosti v potenciální vícerosti ve smyslu ‘jedna / žádná množina z více možných množin’ – za souběžné přítomnosti rysů [materiálovost] a [komplexnost], resp. [součtovost]: *(jedno) stádo, (jedna) dubina, (žádné) sousoší*.

Přítomnost rysu je podmínkou lineární slučitelnosti substantiva s číslovkami základními, řadovými, určitými i neurčitými. Substantiva s touto konfigurací gramatickosémantických rysů se projevují jako jména hromadná.

*Nikde ani stopy života, žádný **trs** trávy, kaktus, ani pouštní **křovisko**.*

Ad) předpoklad vyjádření početní jednoty v případné vícerosti ve smyslu ‘jeden jedinečný objekt mezi více jedinečnými objekty’ – za souběžné přítomnosti rysu [originalita] a ambivalentní (ne)přítomnosti rysů [materiálovost] / [abstraktnost] a [komplexnost]: *Jiří, Orlice, Saturn*.

Přítomnost rysu je podmínkou případné lineární slučitelnosti substantiva s číslovkami základními, řadovými, určitými i neurčitými, nebo s číslovkou solitérní jediný. Substantiva s touto konfigurací gramatickosémantických rysů se projevují jako propria.

*Na **Den Země** se bude konat v přírodní památce **Plachta** v **Hradci Králové** tradiční úklidová akce.*

B) V sémantické struktuře **singulárových tvarů substantiv** se ambivalentní **přítomnost nebo nepřítomnost** rysu [diskontinuita] projevuje v závislosti na interpretaci jako

Baa) předpoklad vyjádření generické mimokvantovosti ve smyslu ‘celá hypotetická (abstraktní, prázdná) třída jevů zahrnující kterýkoli z možných světů’: *savec (obecně), jehličnan (obecně), energie (obecně)*.

Nepřítomnost rysu vylučuje spojení s číslovkami, resp. kvantifikaci obecně.

*Tři savci patří mezi obratlovce.

*Tisíce jehličnan má menší plochu listu než listnáč.

Bab) předpoklad totální distribuce příznaku v kategoriálním kvantu ve smyslu ‘každý prvek z třídy jevů v kterémkoli z možných světů’: *(kterýkoli myslitelný) savec, (kterýkoli myslitelný) jehličnan, (jakákoli myslitelná) energie*.

Přítomnost rysu vylučuje spojení s číslovkami, resp. umožňuje výhradně spojení se singulárovými výrazy totalizujícími individuální kvantum (*každý, všechny*). Substantiva s touto konfigurací gramatickosémantických rysů se projevují jako generická singularia.

V obou případech je souběžně přítomen rys [generičnost]: *Bažant je hrabavý pták*.

C) V sémantické struktuře **singulárových tvarů substantiv** se **nepřítomnost** rysu [diskontinuita] projevuje jako

Ca) nemožnost vyjádření počtu v aritmetickém smyslu a současně jako předpoklad vyjádření kvanta nearitmeticky ve smyslu ‘jak hodně’ – za souběžné přítomnosti rysu

[materiálnost]: *voda / (málo, trocha, kapka) vody, tráva / (mnoho, nůše) trávy, kámen / (kupa, tuna) kamene*.

Nepřítomnost rysu je podmínkou užití substantiva v partitivu (genitivu partitivním – (*trochu*) *vody*), lineární slučitelnosti substantiva s číslovkami neurčitými nebo nečíslovkovými kvantifikátory. Vylučuje spojení s číslovkami základními určitými. Případné spojení s číslovkami řadovými indikuje přítomnost rysu [dávkovost], [cykličnost], [druhovost] (*první sníh, druhé seno*). Substantiva s touto konfigurací gramatickosémantických rysů se projevují jako jména látková:

Chtěl se napít vody.

Pole je lehké, samý písek, dobré jen pro brambory a oves.

D) V sémantické struktuře **plurálních tvarů substantiv** se **přítomnost** rysu [diskontinuita] projevuje jako

Da) předpoklad vyjádření početní mnohosti (nebo počtu nula) v aritmetickém smyslu ('více / nula kusů') – za souběžné přítomnosti rysu [materiálnost]: (*tři*) *ořechy*, (*pět*) *budov*, (*mnoho*) *měst*.

Přítomnost rysu je podmínkou lineární slučitelnosti substantiva s číslovkami základními, řadovými, určitými i neurčitými. Substantiva s touto konfigurací gramatickosémantických rysů se projevují jako tzv. počitatelná.

Za jednu porci lze považovat: šest jahod, dvě švestky, patnáct bobulek hroznů.

Db) předpoklad vyjádření početní jednotosti / žádnosti, mnohosti (nebo počtu nula) v aritmetickém smyslu ('jeden / žádný kus nebo více / nula kusů') – za souběžné přítomnosti rysu [materiálnost] a [komplexnost]: (*troje*) *dveře*, (*patery*) *nůžky*, (*několikera*) *játro*.

Tato konfigurace rysů vylučuje lineární slučitelnost substantiva s číslovkami základními, (vyjma dekomplexiv typu *bota, sirka* (Panevová, Ševčíková 2011)), je podmínkou slučitelnosti s číslovkami souborovými a druhovými ve významu číslovek základních. Taková substantiva se projevují jako pluralia nebo názvy párů a souborů.

V bytě jsou pouze jedna kamna, která ho nemohou vytopit.

Dc) předpoklad vyjádření početní mnohosti/nulovosti ve smyslu 'více / nula druhů' – za souběžné přítomnosti rysu [abstraktnost]: (*dvě*) *hlediska*, (*různé*) *svobody*, (*velké*) *rozměry*.

Přítomnost rysu je podmínkou lineární slučitelnosti substantiva s číslovkami základními a řadovými, určitými i neurčitými. Substantiva s touto konfigurací gramatickosémantických rysů se projevují jako abstrakta.

Mystifikace pracuje s úhly pohledu, s optikami měnícími nejen význam událostí, ale i jejich pravdivostní hodnotu.

Dd) předpoklad vyjádření početní mnohosti / nulovosti ve smyslu 'více / nula konkretizovaných projekcí abstraktní kategorie' – za souběžné přítomnosti rysu [konkrétnost] a ambivalentní reziduální přítomnosti rysu [abstraktnost]: (*dvě naše*) *radosti* 'děti', (*všechny spokojené*) *turnusy* 'rekreanti', (*odnést*) *stupně vítězů* 'schody'.

Přítomnost rysu je podmínkou lineární slučitelnosti substantiva s číslovkami základními, řadovými, určitými i neurčitými. Substantiva s touto konfigurací gramatickosémantických rysů se projevují jako konkretizovaná abstrakta.

V Africe byly jen čtyři demokracie, dnes je jich podle různých měřítek 14 až 20.

De) předpoklad vyjádření početní mnohosti ve smyslu ‘více / nula množin’ – za souběžné přítomnosti rysů [materiálovost] a [komplexnost]: *(obě) stáda, (všechny) dubiny, (nula) družstev*.

Přítomnost rysu je podmínkou lineární slučitelnosti substantiva s číslovkami základními určitými i neurčitými. Substantiva s touto konfigurací gramatickosémantických rysů se projevují jako jména hromadná.

Chovateli zůstala jen tři včelstva z původních dvaceti pěti.

Df) předpoklad vyjádření početní mnohosti ve smyslu ‘více objektů s tímž příznakem jedinečnosti’ – za souběžné relativizované přítomnosti rysu [originalita] a ambivalentní (ne)přítomnosti rysů [materiálovost] / [abstraktnost], případně [komplexnost], [součtovost]: *(všichni) Evropané, Petrové (mají svátek), (sto) Fiatů Punto*.

Přítomnost rysu je podmínkou případné lineární slučitelnosti substantiva s číslovkami základními, určitými i neurčitými. Substantiva s touto konfigurací gramatickosémantických rysů se projevují jako propria, u chrématonym s apelativizačním potenciálem.

Ty rozumíš trhu líp než všichni ti Arméni a Syřani.

Dg) předpoklad vyjádření početní mnohosti ve smyslu ‘více zdánlivě jedinečných objektů’ – za souběžné relativizované přítomnosti rysu [originalita] a ambivalentní (ne)přítomnosti rysů [materiálovost] / [abstraktnost], případně [součtovost]: *(všichni ti) Klausové*.

Přítomnost rysu je podmínkou případné lineární slučitelnosti substantiva s číslovkami základními, obvykle neurčitými. Substantiva s touto konfigurací gramatickosémantických rysů se projevují jako propria s implicitním apelativizačním potenciálem a depreciačním účinkem *(jidášové)*.

Tisíckrát mohou všichni ti Chaloupkové, Váňové, Gehmové či jak se ti lidé jmenují, přesvědčovat, že své svěřence milují a že jsou koně náplní jejich života.

E) V sémantické struktuře **plurálních tvarů substantiv** se ambivalentní **přítomnost nebo nepřítomnost** rysu [diskontinuita] projevuje v závislosti na interpretaci jako

Eaa) předpoklad vyjádření generické mimokvantovosti ve smyslu ‘celá hypotetická (abstraktní, prázdná) třída jevů zahrnující kterýkoli z možných světů’: *savci (obecně), jehličnany (obecně), (obecně všechny) energie*.

Nepřítomnost rysu vylučuje spojení s číslovkami, resp. kvantifikaci obecně.

Eab) předpoklad totální distribuce příznaku v kategoriálním kvantu ve smyslu ‘každý prvek z třídy jevů v kterémkoli z možných světů’: *(kterýkoli myslitelný) savec, (kterýkoli myslitelný) jehličnan, (jakákoli myslitelná) energie*.

Přítomnost rysu vylučuje spojení s číslovkami, resp. umožňuje výhradně spojení se singulárními výrazy totalizujícími individuální kvantum *(každý, všechny)*. Substantiva s touto konfigurací gramatickosémantických rysů se projevují jako generická pluralia. V obou případech je souběžně přítomen rys [generičnost]:

Ptáci jsou významným indikátorem zdravého životního prostředí.

F) V sémantické struktuře **plurálních tvarů substantiv** se **nepřítomnost** rysu [diskontinuita] projevuje jako

Fa) nemožnost vyjádření počtu v aritmetickém smyslu – za souběžné přítomnosti rysu [abstraktnost]: *zarděnky, narozeniny, dožínky*.

Substantiva s touto konfigurací gramatickosémantických rysů se projevují jako pluralia.

Spalničky jsou vysoce infekční virové onemocnění.

Fb) nemožnost vyjádření počtu v aritmetickém smyslu – za souběžné přítomnosti rysu [materiálnost]: *mlhy, vody, sněhy*.

Substantiva s touto konfigurací gramatickosémantických rysů se projevují jako jména látková s příznakem neobvyklého množství, vyjádřeným jako stratifikace látky. *Mlhy se rozestoupily a my jsme spatřili břeh.*

Table 1 – Distribuce gramatickosémantických rysů v gramatickém čísle substantiv

Rys Kategorie	diskontinuita	materiálnost	abstraktnost	komplexnost	jedinečnost	Typ substantiv	Odstavec v textu
singulár substantiv	+	+	–	–	–	počítatelná konkréta (jeden) ořech	Aa
	+	–	+	–	–	druhá abstrakta (jedno) hledisko	Ab
	+	+	–	+	–	jména hromadná (jedno) stádo	Ac
	+	±	±	±	+	propria Praha	Ad
	±	±	±	±	±	generická singularia hvězda	Baa Bab
	–	+	–	–	–	jména látková voda	Ca
plurál substantiv	+	+	–	–	–	počítatelná konkréta (pět) ořechů	Da
	+	±	±	+	±	pluralia tantum dveře	Db
	+	–	+	–	–	druhá abstrakta (více) hledisek	Dc
	+	+	–	–	–	konkretizovaná abstrakta (radosti)	Dd
	+	+	–	+	–	jména hromadná (tři) stáda	De
	+	±	±	±	+	propria Evropané	Df
	+	±	±	±	–	depreciační propria různí Klausové	Df
	±	±	±	±	±	generická pluralia savci	Eaa Eab
	–	±	±	+	±	pluralia spalničky	Fa
	–	±	±	+	–	jména látková mlhy	Fb

1.2. Diskontinuita v gramatickém rodě (a životnosti) substantiv

A) V sémantické struktuře substantivních maskulin animat se přítomnost rysu [diskontinuita] projevuje jako vyloučení animální nemaskulinity a jako

Aa) předpoklad vyjádření příslušnosti k mužskému / samčímu pohlaví ve smyslu ‘animální on’: *čtenář (muž)*, *pes (samec)*, *čmelák (samec)* (v případě substantiv, která neobsahují informaci o pohlaví v sémické struktuře lexému: *hřebeč*).

Přítomnost rysu omezuje přímou lineární slučitelnost s lexémy s lexikálněsémantickým rysem {feminita}, {adultní feminita} (*kojící pes) a současně vytváří podmínky slučitelnosti substantiva s lexémy s lexikálněsémantickým rysem {maskulinita}, {adultní maskulinita} (*varlata psa*, *pes alfa-samec*).

Jako samec může být pes pronajímán ostatním chovatelům.

Dospělý pes je vysoký asi 70 cm, fena má kolem 65 cm.

B) V sémantické struktuře **maskulin animat** se **nepřítomnost** rysu [diskontinuita] projevuje jako nevyločení nemaskulinity a jako

Ba) předpoklad vyjádření generické platnosti, nadrodsti ve smyslu ‘příslušník nejen mužského / samčího, ale i ženského / samičího a mláděcího (ne)pohlaví’, tedy ‘animální on / ona / ono’.

Citlivější psi na petardy reagují zkratově.

Bb) pouze formální nositelství příznaku ‘animální on’: *dni, činitelé*.

C) Analogicky se **přítomnost a nepřítomnost** rysu [diskontinuita] projevuje v sémantické struktuře **feminin a neuter** s tím, že neutrum může být chápáno s prioritou lexikálněsémantického rysu {infantilita}, nebo {adultní non-maskulinita + non-feminita}, přičemž přítomnost rysu omezuje přímou lineární slučitelnost s lexémy s lexikálněsémantickými rysy {adultní maskulinita}, {adultní feminita}: *štěně háralo.

D) V případě **substantivních maskulin inanimat** nemá (ne)přítomnost rysu [diskontinuita] vliv na interpretaci gramatického rodu, protože ten je plně formalizován:

Table 2 – Distribuce gramatickosémantických rysů v gramatickém rodu (a životnosti) substantiv

Rys Kategorie	diskontinuita	animálnost	maskulinita	feminita	*infantilita *non-fem. non-maskulin.	Typ substantiv	Odstavec v textu
maskulinum animatum	+	+	+	–	–	pojmenování mužů / samců <i>řidič / kuň</i>	A
	–	+	±	±	±	generické maskulinum <i>člověk, občan, dravec, bacili</i>	Ba
	–	–	–	–	–	formálně zživotnělé <i>sčítanci</i>	Bb
femininum	+	+	–	+	–	pojmenování žen / samic <i>kočka</i>	C
	–	+	±	±	±	generické femininum <i>osoba, sova</i>	C
	–	–	–	–	–	formální femininum <i>lípa, židle</i>	C
neutrum	+	+	–	–	–	pojmenování mláďat <i>dítě, kuře</i>	C
	–	+	±	±	±	generické neutrum <i>prase, morče</i>	C
	–	–	–	–	–	formální neutrum <i>umyvadlo</i>	C

Rys Kategorie	diskontinuita	animálnost	maskulinita	feminita	*infantilita *non-fem. / non-maskulin.	Typ substantiv	Odstavec v textu
mask. inanim.	–	–	–	–	–	formální maskulinum (inanim.) <i>dům, smrk</i>	D

2. Diskontinuita v gramémech adjektiv

2.1. Diskontinuita ve stupni adjektiv

A) V sémantické struktuře **pozitivu adjektiv** se **přítomnost** rysu [diskontinuita] projevuje jako

Aa) předpoklad jejich gradace ve smyslu ‘mající vyšší míru příznaku, než vyjadřuje pozitiv’ – za souběžné přítomnosti rysu [graduálnost] a ambivalentní přítomnosti rysu [izolovanost/izolace]: (*v základní míře*) *velký, široký*; (*s hodnotou etalonu*; *méně než širší*).

B) V sémantické struktuře **pozitivu adjektiv** se **nepřítomnost** rysu [diskontinuita] projevuje jako

Ba) všeobecná platnost pozitivu jako kritéria bez gradace, s možností zahrnout hodnoty všech případných stupňů ve smysl ‘jakkoli vysoký’. Neutralita takového pozitivu, jeho otevřenost všem mírám příznaku jej predisponuje pro otázky typu ‘jak hodně nějaký’.

Jak vysoký bude ten strom?

3. Diskontinuita v gramémech sloves

3.1. Diskontinuita ve slovesném vidu

A) V sémantické struktuře **slovesných perfektiv** se **přítomnost** rysu [diskontinuita] projevuje jako

Aa) předpoklad vyjádření dynamického příznaku jako intervalu (časové úsečky) mimo aktuální přítomnost se začátkem a koncem ve smyslu ‘od – do a ne teď’, ‘jak dlouho’ – za souběžného rysu [atelicita], resp. s vyloučením rysu [telicita]: *posedět, přeběhnout*.

Pár dní si v klidu poležíte.

Ab) předpoklad vyjádření dynamického příznaku jako časové polopřímky zahrnující iniciační fázi děje, která je situována mimo aktuální přítomnost: *rozepsat, vyběhnout, odletět*.

Brzo zapálíme svíčku na jeho památku.

Ac) předpoklad vyjádření dynamického příznaku jako časové polopřímky zahrnující cílovou fázi děje, přičemž konec děje je situován mimo aktuální přítomnost – za souběžného rysu [telicita]: *dopsat, usnout, zvadnout*.

Po prvním mrazu listí opadá.

Ad) vyjádření děje jako bodového, resp. okamžikového, zahrnujícího minimální časový interval: *píchnout, stříhnout, skočit*, nebo předpoklad takové interpretace: *pustit (větev: vodu)*.

B) V sémantické struktuře **slovesných perfektiv** se **nepřítomnost** rysu [diskontinuita] projevuje jako

Ba) předpoklad interpretace dějového příznaku jako (výsledné) vlastnosti zahrnující potenciálně i neaktuální přítomnost ve smyslu ‘dlouhodobě’, ‘pokaždé’ – za souběžného působení rysu [reflexivita] jako blokátoru aktuální platnosti: *vejít se, naběhat se. Načekám se pokaždé dlouho.*

Výsledky výzkumu. Text prezentuje záměr zpracování katalogu / lexikonu gramatických (gramatickosémantických) rysů (gramů). Ty chápu jako nejmenší, dále nedělitelné složky komplexních gramémů – hodnot gramatických kategorií, jak se projevují v reálné komunikaci, včetně jejich variability. Proměnlivost hodnot gramatické kategorie je dána přítomností a vzájemnými poměry gramatických rysů a rysů lexikálněsémantických. Usiluji o popis elementárních gramatikalizovaných rysů, jež lze identifikovat v gramatických kategoriích napříč slovními druhy. Pro ten účel zkoumám i jevy hraniční, jako je gradace adjektiv a adverbii, kategorie způsobu slovesného děje (aktionsart), negace ap. Posiluje se tak možnost sledovat vazby mezi rysy gramaticko- a lexikálněsémantickými (a jevy v různém stadiu gramatikalizace). Kromě hlavního přínosu pro studium gramatického a lexikálního aspektu jazyka má práce efekt i pro kognitivní lingvistiku a psycholingvistiku.

Závěry a další směr zkoumání. Smyslem textu bylo předvést na dílčím zpracování jednoho gramatickosémantického rysu přístup ke zpracování celého slovníku gramatickosémantických rysů jakožto soupisu univerzálních komponentů gramatických významů. K tomu se nabízí cesta od gramatických kategorií k sémantickým komponentům, jež je utvářejí, nebo postup opačný: registrace sémantických rysů napříč slovními druhy a druhy slov, jejich detekce v sémantické struktuře jazyka se zvláštní pozorností ke gramatickým kategoriím, resp. k pomezí sémantiky lexikální a gramatické a k procesu gramatikalizace.

Reference

1. Kořenský J. Problémy konstrukce gramatiky ze sémantického východiska. *Slovo a slovesnost*, 1978. № 39(1). P. 15–24.
2. Gramatém zdvořilosti. *Anotace na tektogramatické rovině Pražského závislostního korpusu*. URL: <https://ufal.mff.cuni.cz/pdt2.0/doc/manuals/cz/t-layer/html/ch04s05s04.html>
3. Karlík P. Stupňování. *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová (eds.), 2017. URL: <https://www.czechency.org>
4. Ziková M. Morfém. *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová (eds.), 2017. URL: <https://www.czechency.org>
5. Ziková M. Distribuovaná morfologie. *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová (eds.), 2017. URL: <https://www.czechency.org>
6. Panevová J., Ševčíková M. Jak se počítají substantiva v češtině: Poznámky ke kategorii čísla. *Slovo a slovesnost*. 2011. № 72(3). P. 163–176.
7. Rejzek J. *Český etymologický slovník*. Praha: Leda, 2015. S. 206.

Acknowledgements

The preparation of this article was financed within the statutory activity of the Czech Language Institute of the Czech Academy of Sciences (RVO No. 68378092).

The work described herein has also been using tools and data provided by the LINDAT / CLARIAH-CZ Research Infrastructure (<https://lindat.cz>), supported by the Ministry of Education, Youth and Sports of the Czech Republic (Project No. LM2018101).

AN ATTEMPT TO ENUMERATE BASIC GRAMMATICAL-SEMANTIC FEATURES

Miloslav Vondráček

Department of Contemporary Lexicology and Lexicography, Czech Language Institute of the Czech Academy of Sciences: Prague.

Abstract

Background: Grammatical features of a lexical unit can be described with the help of the tagset, i. e., analytical morphological label. Similarly, it is possible to describe a complete grammeme on the principle of fractals, including inner structure of each grammatical category and their values with the help of sets of grammatical-semantic features. These properties bound on lexical forms are not isolated from lexical-semantic features: the first can be considered as a result of grammaticalization of the latter.

Purpose: The aim of the paper is to present the intended lexicon of grammatical-semantic properties, resulting in a list of universal grammatical meanings. There is a path from grammatical categories to the semantic components that make them up. The opposite procedure is also possible: registration of semantic features across part of speech and word types, their detection in the semantic structure of a language with special attention to grammatical categories, resp. to the border of lexical and grammatical semantics and to the process of grammaticalization. The result should be an inventory of general grammatically manifested semantic features, including their mutual systemic conditionality.

Results: The structuralist approach is illustrated by the heading discontinuity. The contribution represents a fragment of an intended Lexicon of grammatical-semantic features. It presents only very general properties as components of grammatical categories and the results of their presence or non-presence for category value interpretation and for (in)compatibility of language means.

Discussion: From the chosen point of view, the construction of grammar from a semantic basis seems to be as a multi-level phenomenon to such a level in which grammatical-semantic features are based on similarity and contrast in the area of lexical-semantic properties.

Keywords: grammatical category, grammeme, grammatical-semantic property, gramm, compatibility.

Vitae

Miloslav Vondráček is Associate professor, Department of Contemporary Lexicology and Lexicography, Czech Language Institute of the Czech Academy of Sciences: Prague. Research areas: morphology, syntax, lexicology, computer linguistics, cognitive linguistics, general linguistics.

Correspondence: vondracek@ujc.cas.cz

Надійшла до редакції 07 квітня 2022 року
Рекомендована до друку 21 квітня 2022 року